

واژگان نظامی و تحولات تاریخی آن

()

مکیده :

این نوشتار به بحث پیرامون پیدایش و تحول واژگان نظامی از آغاز تشکیل سازمان‌ها و واحدهای نظامی تا زمان حاضر در ایران می‌پردازد. در آغاز با اشاره به اهمیت موضوع اصطلاح‌شناسی و ضرورت واژه‌شناسی و واژه‌گزینی، به ویژه در زمینه علوم نظامی و فواید آن مقدمه‌ای بیان گردیده است. آنگاه پیدایش و تکوین واژگان نظامی در مقاطع گوناگون مورد بحث قرار گرفته و چگونگی ورود واژگان بیگانه از زبانهای مختلف نشان داده شده است. در ادامه به پیشینه تاریخی تشکیل سازمان‌های نظامی، که با شکل جدید آن به زمان صفویه باز می‌گردد، اشاره شده و خط سیر تاریخی تکوین واژگان و اصطلاحات از آن دوران تا تشکیل ارتش منظم در اواخر حکومت قاجار ترسیم شده است. همچنین آغاز فعالیت‌های رسمی واژه‌گزینی از سال ۱۳۰۰ شمسی تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است. تغییرات و دگرگونیهای واژگان نظامی پس از انقلاب اسلامی و فعالیت‌های انجام شده در سالهای اخیر نیز مطرح شده است. در پایان به مهمترین روش‌های واژه‌سازی و تعیین معادل برای واژه‌های بیگانه اشاره گردیده و مقاله، با بیان نتیجه خاتمه یافته است.

کلید واژه‌ها: واژگان نظامی، تشکیلات نظامی، واژه‌گزینی، معادل‌سازی، ترجمه قرضی، تعبیر، تعبیر و ترجمه.

مقدمه

هر حرفه‌ای دارای واژگان و اصطلاحات خاص خود است. این واژگان و مفاهیم اندک اندک در طول زمان پدید می‌آیند و بار معنایی ویژه‌ی خود را پیدا می‌کنند. به هر اندازه که یک حرفه و یا علم در مرحله پیشرفته‌تری باشد از واژگان و الفاظ بیشتر و دقیق‌تری برخوردار است. اگر حرفه و علمی دارای خاستگاه بومی باشد، الفاظ و اصطلاحات آن نیز روشن و شفاف خواهد بود و با طبیعت زبان بومی سازگاری خواهد داشت. در طول یک قرن گذشته و به ویژه در دهه‌های اخیر شاهد رشد و شکوفایی علوم و فنون مختلف در ایران بوده‌ایم. از آنجا که این علوم و فنون عمدتاً وارداتی بوده و از فرهنگ بیگانه اقتباس شده‌اند و در فرهنگ و زبان بومی سابقه‌ای نداشته‌اند، همراه خود انبوهی از واژگان و مفاهیم بیگانه را به زبان فارسی وارد نموده‌اند. این نوشتار به بحث و بررسی پیرامون تحول تاریخی واژگان و اصطلاحات نظامی اختصاص یافته است. در آغاز با اشاره به تشکیل واحدهای نظامی در دوران گذشته و به ویژه از دوران صفویه تا دوران قاجار و پس از آن تشکیل ارتش منظم، به روند ورود واژگان قرضی از زبان‌هایی مانند روسی، ترکی، فرانسه، عربی و انگلیسی خواهیم پرداخت. آنگاه فعالیت‌های واژه‌گزینی و وضع معادل در سازمانی‌هایی نظیر وزارت جنگ، وزارت معارف و فرهنگستان زبان مورد بررسی قرار خواهد گرفت. همچنین فرایندهای واژه‌گزینی و معادل‌سازی نظامی را نیز مطرح نموده و به برخی دگرگونی‌ها و فعالیت‌های سال‌های اخیر و پس از پیروزی انقلاب اسلامی اشاره خواهیم نمود. در واقع هدف این نوشتار آشنا ساختن افراد نظامی با سابقه و تاریخچه پیدایش اصطلاحات این حرفه و همچنین تبیین فرایند واژه‌سازی و واژه‌گزینی در علوم نظامی است. مربیان و دانشجویان علوم نظامی علاوه بر آموختن علوم و فنون مختلف، لازم است که آشنایی کامل با الفاظ و اصطلاحات نظامی نیز داشته باشند. مسلماً

بدون فهم زبان یک علم نمی‌توان آن را درک کرد و به طور کامل فراگرفت. این مقاله در پی ترسیم یک چشم انداز تاریخی در مورد اصطلاحات و واژگان نظامی و تحوّل و دگرگونی آنها در طول حداقل یک سده گذشته می‌باشد.

امروز علوم نظامی و شاخه‌های وابسته به آن به طور فزاینده‌ای رشد کرده و به سرعت در حال گسترش است. دانشجویان و استادان علوم نظامی بیش از پیش نیازمند آشنایی «با زبان ویژه نظامی» می‌باشند تا بتوانند از مفاهیم و مباحث جدید بهره‌مند شوند و آن را به افراد دیگر انتقال دهند. مطالبی که در این نوشتار می‌آید به طور خاص برای مربیان و اساتید و به ویژه اساتیدی که به تدریس زبان تخصصی نظامی و رشته‌های گوناگون آن اشتغال دارند مفید خواهد بود. همچنین دانشجویان رشته‌های نظامی و مترجمین چنین متونی، دیگر مخاطبان این بحث خواهند بود.

چنانکه گفته شد، رشد علوم و فنون مختلف و ارتباطات فرهنگی و علمی با کشورهای دیگر باعث ورود سیل آسای واژگان و اصطلاحات غربی و بویژه انگلیسی به زبان فارسی شده است. امروز زبان انگلیسی به زبان مسلط بین‌الملل تبدیل شده و تمام زبان‌های دیگر را تحت تأثیر قرار داده است. چنانکه فیلیپسن (۱۹۹۲) اشاره نموده است، زبان انگلیسی یک امپریالیسم زبانی (**Linguistic Imperialism**) ایجاد نموده و به ابزاری در دست قدرت‌های بزرگ تبدیل شده است، تا با آن مقاصد سیاسی و فرهنگی و اقتصادی خود را برآورده سازند و این سیاست در صدد یک دست ساختن فرهنگ و زبان کشورهای مختلف است تا کشورهای قدرتمند بتوانند با برنامه‌های وسیع ماهواره‌ای و استفاده از ابررسانه‌هایی مانند اینترنت و دیگر ابزارهای رسانه‌ای تمام فرهنگ‌ها و کشورها را یکباره تحت تأثیر قرار دهند (نظامی‌زاده ۱۳۷۳).

ورود بی‌رویه واژگان خارجی به زبان بومی که همراه با ورود علوم و فنون و مصنوعات غربی صورت می‌گیرد در واقع نمودی از تهاجم فرهنگی است. این مشکلات دیر زمانی است که مسؤولان کشور را نگران کرده و آنها را به چاره‌جویی واداشته است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی در تاریخ ۲۷ بهمن ۱۳۷۰ در دیدار اعضای فرهنگستان چنین فرموده‌اند:

« ما الان در محیط‌های علمی و در محدوده علمی که از اروپا و غرب وارد کشورمان شده است احتیاج به هزاران واژه نو داریم. اگر ما همچنان از واژه‌های بیگانه استفاده کنیم راه را بر زبان اصیل فارسی بسته‌ایم»
(نامه فرهنگستان، ش ۱ ص ۵)

ورود واژه‌های نظامی از دوران صفویه تا قاجاریه

از دوران صفویه که ارتباط ایران با کشورهای اروپایی رو به گسترش نهاد، اندک اندک ایرانیان با تشکیلات تازه‌ای از قشون و نظمیه و جنگ‌افزارها و پدیده‌های دیگر و مفاهیم نظامی آشنا شدند. ورود مستشاران نظامی از اروپا به ایران برای کمک به ایجاد قشون و نظمیه، باعث ورود بسیاری از واژگان نظامی و انتظامی گردید. البته چنانکه صادقی (۱۳۸۲) اشاره نموده است، قسمت اعظم سپاهیان دولت‌های ایران در زمان صفویه و قبل از آن را ترکها تشکیل می‌دادند و این امر باعث ورود واژه‌های ترکی فراوان به زبان فارسی شده است. این پدیده در دوران صفویه که گروه‌های قزلباش سپاهیان را تشکیل می‌دادند شدت بیشتری گرفت. همچنین دسته دیگری از اصطلاحات نظامی از راه عثمانی وارد زبان فارسی شده‌اند. غیر از زبان ترکی، از زبان‌های دیگر نیز نظیر فرانسه، روسی، عربی و انگلیسی واژه‌های فراوانی در دوره‌های مختلف وارد زبان فارسی شده‌اند (ابوالقاسمی ۱۳۷۳). از نظر ترتیب زمانی چنانکه صادقی (همان) اشاره نموده است، روسها قبل از انگلیسی‌ها و فرانسوی‌ها با ایران ارتباط نظامی داشته‌اند و

در این دوره که مصادف با جنگ‌های ایران و روس نیز بوده است، واژه‌های روسی فراوانی وارد زبان فارسی شده‌اند. ارتباط ایرانیان با انگلیسی‌ها و فرانسویان تقریباً همزمان بوده است. تماس با انگلیس به زمان عباس میرزا و اعزام دانشجویان ایرانی به آن کشور و تماس با فرانسویان با آمدن ژنرال گاردان و گروه سیصد نفری همراه او در زمان فتحعلی‌شاه آغاز شده است. با این وجود تأثیر زبان فرانسه به مراتب بیشتر از زبان انگلیسی بوده است. بسیاری از واژه‌های اروپایی و به ویژه واژه‌های نظامی از زبان فرانسه وارد فارسی شده‌اند. به هر حال در آن دوران زبان فرانسوی مقام اول را در جهان داشت و زبان بین‌المللی بود. همچنین ارتباط علمی و فرهنگی ایران با کشور فرانسه بیشتر بوده و اکثر دانشجویان به فرانسه اعزام می‌شدند. زبان خارجی که در آن زمان در مدارس ایران تدریس می‌شد، زبان فرانسه بود. این عوامل باعث شده بود که در اواخر دوران قاجار و اوایل دوران پهلوی واژه‌های بسیاری از زبان فرانسه وارد فارسی شود (صادقی ۲۰۰۱).

زبان انگلیسی پس از جنگ جهانی دوم که به پیروزی کشورهای انگلیسی زبان منجر شد، در ایران رواج یافت. در این دوره ارتباط ایران با کشورهای انگلیسی زبان و به ویژه ایالات متحده آمریکا فزونی یافت و در نتیجه واژگان و اصطلاحات انگلیسی به طور فزاینده‌ای به زبان فارسی وارد شده است. البته در کنار زبانهای مذکور واژگان و اصطلاحات بسیاری نیز از زبان عربی به زبان فارسی راه یافته و یا به قیاس از آن زبان ساخته شده است.

نمونه‌هایی از ورود واژه‌های نظامی بیگانه

در اواخر دوران قاجار و اوایل دوره پهلوی وضع واژگان و اصطلاحات نظامی، به ترتیبی که در بخش قبلی بیان گردید، آمیخته‌ای بود از زبان فارسی به علاوه اصطلاحات و واژگان قرضی از زبان‌هایی چون عربی، ترکی، انگلیسی، فرانسوی و روسی.

چگونگی ورود واژگان هر کدام از این زبانها در بخش قبلی بیان گردید. در این قسمت با ارائه مثال‌هایی از هر کدام از این زبانها تلاش خواهیم نمود تا خواننده را در فضای موجود در آن زمان قرار دهیم. واژه‌هایی که امروزه منسوخ شده و دیگر رایج نیستند، معادل امروزی‌شان در پرانتز آمده است. اما واژه‌هایی که هنوز رایج می‌باشند معادلی برایشان در پرانتز ذکر نشده است.

الف) عربی

صاحب منصب (افسر)، حضرت اجل (امیر، سردار) تأمینات (آگاهی)، نظمیه (شهربانی، نیروی انتظامی)، حرب (جنگ)، امیر البحر (دریادار)، مستنطق (بازپرس)، طیاره (هواپیما)، مفتش (بازرس)

ب) فرانسوی

دیویزیون (لشکر)، باتای (نبرد)، دوسیه (پرونده)، مترالیوز (مسلح)، ژنرال (امیر، سرتیپ)، آژان (مأمور)، بریگاد (تیپ)، باتالیون (گردان)، کلنل (سرهنگ) ماژور (سرگرد)، کمیساریا (کلانتری)، کمیته، ژاندارم، راکت، کودتا، سیبل

ج) ترکی

چاپار (پیک)، قشون (لشگر)، قراول (نگهبان)، ساخلو (پادگان)، آماج، گلنگدن، باروت، توپ، ماشه، جوقه، چریک، کشیک، یغلاوی، خمپاره.

د) روسی

فانسقه، پالتو، واکسیل، قزاق، شل، فرنچ
لازم به یادآوری است که اغلب واژه‌های روسی اکنون دیگر منسوخ شده و کاربرد ندارند. اما در دوران قاجار واژه‌های روسی فراوانی در نظام رایج بوده است (صادقی ۲۰۰۱).

ه) انگلیسی

سریال، بادی گارد (محافظ)، شیفت، لیست.

البته باید خاطر نشان کرد که بسیاری از واژگان انگلیسی و فرانسوی در شکل نوشتاری یکسان هستند و تنها از روی تلفظ و یا تقدم تاریخی ورود واژه می‌توان با قاطعیت گفت که کدام واژه انگلیسی و کدام یک فرانسوی می‌باشند. به عنوان مثال، واژه ژنرال در فرانسه و انگلیسی به یک صورت نوشته می‌شود (general). اما تلفظ این واژه در زبان فرانسه ژنرال و در زبان انگلیسی جنرال است. بنابراین می‌توان دریافت که این واژه باید از زبان فرانسوی گرفته شده باشد.

آغاز فعالیت‌های واژه‌گزینی

چنانکه ذکر آن رفت، در اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی، وضع واژگان و اصطلاحات نظامی ترکیبی بود از فارسی به علاوه واژگان قرضی از زبان‌های مختلف. پس از تشکیل ساختار و تشکیلات ارتش منظم تلاش‌هایی برای معادل‌یابی واژگان خارجی و نام‌آنوس به عمل آمد. از آنجا که در طول تاریخ، مردم جوامع مختلف نسبت به ورود واژگان و لغات بیگانه به زبان خود حساسیت نشان داده‌اند و این پدیده را باعث ضربه زدن به زبان و هویت فرهنگی خود می‌پنداشته‌اند، همواره تلاش شده است تا برای واژگان خارجی در زبان بومی معادل ساخته شود و جایگزین واژه بیگانه گردد.

چنانکه حداد عادل (۱۳۷۹) اشاره نموده است، واژه‌گزینی برای لغات غربی سابقه‌ای طولانی دارد و در حقیقت از همان سالهای آشنایی ایرانیان با فرهنگ و تمدن مغرب زمین آغاز شده است. او می‌افزاید که واژه‌گزینی غیر رسمی در ایران به دوران جنگ‌های ایران و روس در زمان فتح‌علی‌شاه و عباس میرزا باز می‌گردد.

تا قبل از سال ۱۳۱۴ و تشکیل سازمانی رسمی به عنوان فرهنگستان ایران، که عمده‌ترین وظیفه آن واژه‌گزینی در برابر لغات بیگانه بود، فعالیت‌های محدود و منفردی در این ارتباط صورت گرفته است که به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌شود:

در ۱۶ دی ماه ۱۳۰۰ هجری شمسی فرماندهی کل قشون فرمانی صادر نمود و در آن دستور داد که «لشکر» به جای دیویزیون، «تیپ» به جای بریگاد، «گردان» به جای باتالیون، «آتشبار» به جای باتری، «بهادران» به جای اسکادران و «مسلسل» به جای مترالیوز به کار رود (ابوالقاسمی ۱۳۷۳: ۳۲۶). سمیعی (۱۳۷۴) می‌نویسد که در سال ۱۳۰۳ شمسی عده‌ای از نمایندگان وزارت جنگ و معارف و اوقاف انجمنی تشکیل دادند تا به وضع لغات و اصطلاحات نو جوابگوی نیازهایی باشند که در رسته‌ها و شئون نظامی آن روز احساس می‌شد. در این انجمن که تا اواخر سال ۱۳۰۳ دوام یافت، حدود ۳۰۰ واژه مرتبط با علوم نظامی توپخانه و هواپیمایی وضع شد که برخی از آنها عبارتند از خلبان، فرودگاه، هواپیما و گردان که به ترتیب در برابر واژه‌های فرانسوی *avion*, *aeroport*, *pilote* و *battalion* وضع شدند (صادقی ۲۰۰۱).

در سال ۱۳۱۳ نیز اولین هیأت رسمی برای معادل‌سازی واژگان در وزارت جنگ تشکیل شد و برای واژه‌های متعددی معادل فارسی انتخاب شد. در این دوره برای بسیاری از واژگان قرضی از زبانهای ترکی، عربی، فرانسوی و روسی که در بخش پیش ذکر شدند، معادل فارسی ساخته شد. در واقع معادل‌های فارسی واژگان قرضی که در بخش (۳) در داخل پرانتز آمده است، در این دوره ساخته شده‌اند.

بالاخره در سال ۱۳۱۴ اولین فرهنگستان ایران تأسیس شد و اساسنامه آن به تأیید وزارت معارف رسید. این فرهنگستان تا سال ۱۳۲۰ به کار خود ادامه داد و برای بسیاری از واژگان که از زبانهای چونی عربی، فرانسوی، روسی و غیره وارد زبان فارسی شده بود، معادل فارسی برگزید. در سال ۱۳۴۹ فرهنگستان زبان ایران که به فرهنگستان دوم شهرت یافته است، تأسیس شد و تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی

ادامه داشت و کماکان به واژه‌گزینی می‌پرداخت؛ اما به دلیل فضای حاکم بر مراکز فرهنگی آن زمان، توفیق چندانی نیافت.

نکته جالبی را که در اینجا باید متذکر شد این است که واژه‌های ساخته شده برای اصطلاحات نظامی در طول دهه‌های گذشته بیشترین مقبولیت را یافته‌اند و نسبت رواج آنها در مقایسه با تمامی رشته‌های دیگر بالاتر است. این موضوع را تحقیق انجام شده به وسیله کافی (۱۳۷۱) تایید نموده است. البته دلیل این موفقیت را در چند نکته می‌توان یافت. نخست اینکه سازمان‌های نظامی ساختاری همگون و منسجم دارند و به شدت مقید به قوانین و مقررات می‌باشند. دلیل دوم این موفقیت را باید در سابقه تاریخی واژه‌گزینی نظامی جستجو نمود. چنانکه پیشتر ذکر شد، اولین فعالیت‌های واژه‌گزینی در مورد واژه‌های نظامی و در سازمان‌هایی مانند وزارت جنگ انجام گرفت. بنابراین طبیعی است که با توجه به سابقه تاریخی واژه‌گزینی نظامی، این فعالیت در مورد علوم نظامی از رشته‌های دیگر موفق‌تر بوده باشد. در واقع علوم نظامی در کشور ما سابقه طولانی‌تری از بسیاری از علوم و فنون جدید دارد و این امر باعث غنای واژگان آن در مقایسه با سایر رشته‌ها شده است.

۱- واژه‌گزینی پس از پیروزی انقلاب اسلامی

پس از انقلاب اسلامی با توجه به تغییر نگرش درباره فرهنگ غربی، مبارزه با واژه‌ها و لغات و هر آنچه که مظهر فرهنگ بیگانه قلمداد می‌شد، شدت یافت. تحت تأثیر این نگرش در سالهای پس از انقلاب برای بسیاری از واژه‌های قرضی که مدت‌ها در زبان فارسی رایج شده و به کار می‌رفتند معادل ساخته شد. در سال ۱۳۶۸ فرهنگستان زبان و ادب فارسی تأسیس شد که یکی از وظایف عمده آن واژه‌گزینی است. همچنین در سالهای اخیر در ستاد کل نیروهای مسلح دفتری به نام دفتر واژه‌گزینی نظامی تأسیس شده است که وظیفه آن مطالعه و تحقیق درباره اصطلاحات نظامی و تعیین معادل برای واژه‌های بیگانه در این حوزه است.

با فروپاشی نظام شاهنشاهی و استقرار جمهوری اسلامی علاوه بر فعالیت واژه‌گزینی تغییرات دیگری نیز در واژگان نظامی به وقوع پیوسته است که مهمترین آنها در ذیل بیان و در هر مورد چند مثال ارائه می‌شود:

(الف) لغاتی برای بیان مفاهیم جدید، تغییر معنی داده‌اند:

سپاه، پاسدار، بسیج

(ب) واژگان و اصطلاحاتی مربوط به نظام گذشته منسوخ شدند:

گماشته، باشگاه افسران، آجودان، گارد، ساواک

(ج) اصطلاحات جدیدی برای بیان تمایز میان ارتش و سپاه به وجود آمده‌اند:

رزم‌یار، رزم‌دار، رزم آور، سردار

(د) اصطلاحاتی برای دلالت بر نهادها و مفاهیم جدید ایجاد شده‌اند:

نیروی انتظامی، نیروی مقاومت، عقیدتی - سیاسی، حفاظت اطلاعات

(هـ) برخی از لغات و اصطلاحات بر اثر تغییرات سازمان‌های نظامی و انتظامی

متروک شده‌اند:

ژاندارمری، شهربانی، پاسبان

(و) برای بسیاری از واژه‌های قرضی که مدت‌ها در زبان فارسی رواج داشته‌اند، در

سالهای اخیر معادل فارسی ساخته شده است و این واژه‌های جدید تا اندازه زیادی کاربرد

عام یافته‌اند مانند نمونه‌های زیر:

رزمایش (مانور)، آماد (لجستیک)، بالگرد (هلیکوپتر)، کارکنان (پرسنل)، پایور

(کادر)، شناسه (کد)،

شایان ذکر است که اخیراً نیز دفتر واژه‌گزینی ستاد کل نیروهای مسلح فهرستی در

حدود ۷۰ واژه مورد استفاده در امور نظامی را تهیه و برای هر کدام از آنها معادل‌هایی

پیشنهاد نموده و آن را به شورای واژه‌گزینی فرهنگستان زبان فارسی ارائه کرده است

فرهنگستان نیز برخی از آنها را تأیید نموده و برای بعضی دیگر از واژه‌ها معادل‌های دیگری پیشنهاد داده است. مجموعه این واژه‌ها در فصلنامه علوم نظامی شماره (۱۷) - ۱۶ سال ۱۳۸۱ چاپ شده است. اکنون به تعدادی از این واژه‌ها نگاهی می‌افکنیم:

واژه خارجی	پیشنهاد دفتر واژه‌گزینی	پیشنهاد فرهنگستان
مین	نهانه	مین
کالیر	قطرینه / کالب	کالب
سایت	ایستگاه	ایستگاه
سناریو	رزم نامه	رزم نامه
اینترپل	پلیس بین الملل	پلیس بین الملل
Scatter bomb	بمب پاشان	بمب پراکنده
Battle dress	برپوش	برپوش

چنانکه ملاحظه می‌شود تعدادی از واژه‌های خارجی فوق سالهاست که در زبان فارسی رواج یافته‌اند و تقریباً رنگ و بوی خارجی خود را از دست داده‌اند. به همین دلیل است که فرهنگستان واژه نهانه را به جای مین نپذیرفته است و اصرار دارد که همان واژه به کار رود. نگارنده (۱۳۸۳) نیز در جای دیگری نشان داده است که تلاش برای زدودن تمامی واژه‌های خارجی و بویژه واژه‌هایی که مدتهاست در زبان فارسی رواج دارند، ضرورتی ندارد و این کار با اصول زبان معیار نیز سازگار نیست.

لازم به ذکر است که در سالهای اخیر با گسترش روزافزون علوم و صنایع نظامی در شاخه‌های مختلف از قبیل سلاحها و جنگ افزارهای جدید، مباحث جدید نظیر جنگ روانی و جنگ الکترونیک و همچنین رسته‌های متنوع مانند توپخانه، موشکی، زرهی و پیاده، واژگان بسیاری در حال ورود به جامعه زبانی ماست. بدیهی است که با توجه به

موقعیت زبان انگلیسی در جهان این واژگان وارداتی غالباً از زبان انگلیسی هستند. درست است که در گذشته در زمینه اصطلاح شناسی و واژه‌گزینی نظامی نسبتاً موفق بوده‌ایم، اما با هجوم سیل آسای واژگان خارجی مربوط به علوم و فنون جدید نمی‌توان صرفاً به موفقیت گذشته دلخوش بود. لازم است که دستگاههای آموزشی و فرهنگی در نیروهای مسلح با محوریت دفتر واژه‌گزینی در ستاد کل نیروهای مسلح فعالیت‌های مداومی را در زمینه آموزش و توجیه بحث واژه‌گزینی و ایجاد تعهد در مورد تلاش در به کارگیری واژگان بومی در برابر واژگان خارجی انجام دهند. امروز در محافل علمی و دانشگاهی بحث بومی کردن دانش مطرح است. یکی از کارهای اساسی برای دستیابی به این مهم وضع واژگان و اصطلاحات با رنگ و بوی بومی برای این علوم است.

۲- فرایندهای واژه‌سازی

مطالبی که تاکنون بیان شده در جهت ترسیم چشم اندازی در مورد بحث پیدایش و تحول واژگان نظامی و آشنایی با روند تاریخی و همچنین تأثیر ارتباطات فرهنگی و سیاسی بر این مسأله بوده است. بدیهی است که تا اینجا تلاش ما بر این بوده است که روح کلی حاکم بر واژه‌گزینی نظامی در طول یک قرن گذشته و خط سیر تاریخی آن را نشان دهیم. این مطالب به هیچ روی بدین معنا نیست که تمام واژگان موجود نظامی که امروز در زبان فارسی به کار می‌رود، از طرف سازمان‌های خاص واژه‌گزینی تعیین و تصویب شده‌اند. در طول دهه‌های گذشته هزاران اصطلاح نظامی در زبان فارسی رواج یافته که ممکن است در هیچ سازمان خاص وضع نشده باشند، بلکه به وسیله متخصصان، مربیان و مترجمان فعال در این عرصه مطرح شده و اندک اندک در محافل نظامی رواج یافته‌اند. امروز اگر واژگان و اصطلاحات تمام رسته‌های نظامی را در یک فرهنگ جامع گردآوریم تعداد آنها از صدهزار نیز بیشتر خواهد بود.

هرچند در سالهای گذشته فرهنگ‌های متعددی در زمینه علوم نظامی تدوین شده است، باید اذعان داشت که هنوز یک فرهنگ جامع اصطلاحات نظامی که پاسخگوی تمامی نیازهای این حوزه باشد تدوین نشده است. فرهنگ‌های موجود دارای ایرادات متعددی هستند و بحث در ارتباط با آنها در این مقال نمی‌گنجد.

در طول دهه‌های گذشته برای ساختن معادل برای واژگان و اصطلاحات بیگانه از فرایندهای متعددی استفاده شده است. از آنجا که هدف این نوشتار آشنایی نظامیان با فرایند واژه‌گزینی و سوق دادن آنها به سوی این مهم است در این بخش به سه مورد از این فرایندها تحت عنوان ترجمه قرضی یا گرده‌برداری، تعبیر و تعبیر و ترجمه اشاره خواهیم نمود.

۶-۱- ترجمه قرضی

در این فرایند که به گرده‌برداری نیز معروف است جزء به جزء یک اصطلاح خارجی به زبان مقصد ترجمه می‌شود. درصد بسیار بالایی از واژه‌های ساخته شده در تمامی رشته‌ها و از جمله علوم نظامی به این روش ساخته شده است. اینک به نمونه‌هایی اشاره می‌شود.

جنگ افزار هسته‌ای (Nuclear Weapon)	نفربر (Personnel Carrier)
افسر اطلاعاتی (Intelligence Officer)	آتش پشتیبانی (Fire Support)
جنگ نامتقارن (Asymmetric War)	توپ صحرایی (Field Gun)
عملیات روانی (Psychological Operation)	

چنانکه از مثال‌های فوق پیداست در این نوع واژه‌سازی عناصر زبان بیگانه به صورت تحت اللفظی ترجمه و واژه ساخته شده عیناً از ساختار معنایی زبان خارجی گرده‌برداری می‌شود. برخی از صاحب‌نظران چنین فرایند واژه‌سازی را به دلیل اینکه با ساختار معنایی

زبان فارسی ناسازگار است و رنگ و بوی خارجی می‌دهد، نمی‌پسندند و معتقدند که چنین واژه‌هایی خارج از اصول زبان معیار می‌باشد (سمیعی ۱۳۷۸).

۶-۲- تعبیر

شیوه دیگری که برای ساختن معادل در برابر واژگان بیگانه به کار می‌رود این است که برای واژه یا اصطلاح خارجی معادلی ساخته می‌شود که بیانگر خاصیت و کارکرد و دیگر ویژگیهای عنصر قرضی است. در این روش کلمات و اصطلاحات ترجمه نمی‌شوند بلکه تعبیر می‌شوند و واژه‌ای در زبان بومی ساخته می‌شود. این شیوه موجب زایش و تولید کلمات جدید می‌شود که رنگ و بوی خارجی ندارند. اکنون به چند نمونه اشاره می‌کنیم.

قیف انفجار	(crater)	قطب نما	(Compass)
لباس ضد آب	(oilskins)	تیربار	(machine gun)
توپخانه کوهستانی	(pack artillery)	آتشبار	(battery)
زاویه یاب فرماندهی	(aiming circle)	برجک	(turret)

۶-۳- تعبیر و ترجمه

این روش واژه‌سازی تلفیقی از دو روش قبلی است. در واقع، بخشی از ساختمان اصطلاح ترجمه و بخشی نیز تعبیر می‌شود. به عنوان نمونه برای واژه انگلیسی **Battledress** معادل فارسی «لباس ضد گلوله» در فرهنگ‌های نظامی آمده است. در اینجا لباس ترجمه جزء **dress** می‌باشد اما ضد گلوله ترجمه **Battle** نیست.

سرعت ابتدایی	muzzle velocity	هواپیما	airplane
ضد هوایی	anti- aircraft	گلوله جنگی	live- round

۷- نتیجه

در این نوشتار پیدایش واژگان نظامی و تحولات تاریخی آن مورد بحث و بررسی قرار گرفت. ابتدا نگاهی تاریخی به آغاز تأسیس سازمان‌ها و واحدهای نظامی افکنندیم و چگونگی تکوین و تحول واژه‌سازی نظامی و ورود واژگان دخیل از زبانهای چون ترکی، عربی، فرانسوی، روسی و انگلیسی و دلایل ورود هر کدام از آنها را بیان نمودیم و نشان دادیم که ارتباطات علمی و فرهنگی در این زمینه نقش اساسی ایفا نموده است. در بخش دیگر این مقاله فعالیت‌های واژه‌گزینی نظامی از حدود سال ۱۳۰۰ شمسی یعنی همزمان با تشکیل ارتش منظم تا امروز را بررسی کردیم. چنانکه نشان داده شد، واژگان ساخته شده در حوزه علوم نظامی در میان سایر رشته‌های دیگر از مقبولیت بالاتری برخوردار بوده و درصد بالایی از این واژگان در زبان فارسی رواج یافته‌اند.

در پایان نیز به مهمترین فرایندهای واژه‌سازی و واژه‌گزینی که در ساختن واژه‌های معادل به کار رفته‌اند، اشاره و نشان داده شد که در میان آنها تعبیر، مناسب‌ترین راه واژه‌گزینی است، زیرا از ساختار زبان بیگانه تأثیر نمی‌پذیرد و همچنین با ساختار معنایی زبان بومی سازگاری دارد.

هدف این نوشتار ترسیم یک چشم انداز تاریخی و تحلیلی از روند تکوین واژگان نظامی و اهمیت بحث واژه‌گزینی به عنوان یک رسالت فرهنگی برای همه کارشناسان و افراد نظامی بود. با توجه به مباحث مطرح شده به نظر نگارنده لازم است که در مراکز آموزشی و دانشکده‌های نظامی درس زبان تخصصی و اصطلاح‌شناسی به طور جدی پی‌گیری شود تا دانشجویان و افسران جوان که کارشناسان و متخصصین آینده را تشکیل می‌دهند با مسایل زبانی و هنر معادلیابی واژگان آشنا شوند و با این کار، هم به بومی شدن علوم و فنون نظامی و انتقال آن کمک کنند و هم راه نفوذ زبان و فرهنگ بیگانه را مسدود نمایند.

منابع

- ۱- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۷۳) تاریخ زبان فارسی. تهران: انتشارات سمت.
- ۲- حداد عادل، غلامعلی (۱۳۷۹) «ناصرالدین شاه واژه‌گزین» **نامه فرهنگستان** شماره ۱۵. ص ۱۷۱ - ۱۵۹.
- ۳- رضایی، والی (۱۳۸۳) «زبان معیار چیست و چه ویژگی‌هایی دارد» **نامه فرهنگستان**. شماره ۲۳، ص ۲۰-۳۵.
- ۴- سمیعی، احمد (۱۳۷۸) نگارش و ویرایش، تهران: انتشارات سمت.
- ۵- سمیعی، احمد (۱۳۷۴) «سابقه فرهنگستان در ایران» **نامه فرهنگستان** شماره ۱ ص ۱۴۳-۱۳۶.
- ۶- صادقی، علی اشرف (۱۳۸۲) «نقد فرهنگ اصطلاحات نظامی-انتظامی دوره قاجار» **مجله زبان شناسی**. شماره ۳۵ ص ۵۴-۱۳۹.
- ۷- غفار، رامین و همکاران (۱۳۷۸) فرهنگ لغات و اصطلاحات نظامی. تهران: مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع نظامی.
- ۸- کافی، علی (۱۳۷۱) «بررسی واژه‌های فرهنگستان اول» **مجله نشر دانش** فروردین و اردیبهشت.
- ۹- نظامی‌زاده، مهرگان (۱۳۷۳) «زبان و فرهنگ» در مجموعه مقالات دومین کنفرانس زبان‌شناسی نظری و کاربردی. به کوشش سید علی میرعمادی. ص ۵۱۱-۴۹۹. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

10-Sadeghi, A.Ashraf (2001) Language Planning in Iran: a historical review. International Journal of Sociology of Language. (148) pp.19-30.

11-Phillipson, R. (1992) linguistic Imperialism.Oxford. Oxford University Press.